

VAHDET BİLİNCİNİN KUR'AN'DAKİ TEMELLERİ

Yasin PİŞGİN (*)

Öz

Kur'an, Allah'ın varlığını, birliğini ve eşsizliğini insanlara bildirmek için indirilmiş olan ilâhî kelâmdır. "Tevhid" olarak isimlendirebileceğimiz bu hedefi itibarıyla Kur'an; insanları, eşsiz ulûhiyetin yegâne sahibinin Allah olduğuna iman etmeye davet eden bir "tevhid çağrısı"dır. Vahiy aracılığıyla inşa edilen tevhid, hem kozmolojik bakımdan kâinatta hem de beşerî yönden kişisel ve toplumsal yapıda birlik, bütünlük ve düzenin esasını teşkil eder. Adına "vahdet" diyebileceğimiz bu birlik hâli en genel anlamda, eşyanın tamamını kuşatan ve Allah'ın vahdaniyetini sembolize eden nizamın genel adıdır. Bu itibarla Kur'an'da tevhid, vahdet ve vahiy mefhumları sadece beşerî dünyaya değil, yerde ve göklerde bulunan varlıkların tamamına atfedilir. Allah'ın pek çok âyette insan tefekkürünü sürekli olarak, kâinatta bulunan düzen üzerine odaklaması, onun kalbinde tevhid esasına dayalı tahkîkî bir iman ve buna bağlı olarak kişisel ve toplumsal düzlemde bir vahdet bilinci oluşturmaya yöneliktir. Biz bu çalışmamızda vahdet bilincinin Kur'an'daki temellerini incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Vahdet, tevhid, vahdaniyet, iman, ibadet.

The Basics of Wahdat Consciousness in the Qur'an

Abstract

The Qur'an is the divine scripture revealed to inform people about existence, unity, and uniqueness of Allah and to invite them to believe in him. It can be named for wahdat which invites people to believe that God is the owner of the unique divinity as of these target termed as "tawhid". Tawhid which was built by the revelation according to the Qur'an, forms the basis of unity, integrity and order from cosmological ways in the universe and aspects of humanities in personal and social structure. These state of the union named as "wahdat" in the broadest sense is general name of ordinance which symbolizes the oneness of Allah and encompasses all of the goods. Therefore the concepts of tawhid, wahdat and wahy (revelation) in the Qur'an is attributed not only to the humanities world, but to all things in firmament and on earth. To focus human thought constantly on the system of the cosmos in the Qur'an is intended to create awareness of certainty faith in his heart on the basis of wahdat as well as on the social and the individual level. In this study we try to examine the basics of consciousness of wahdat in the Qur'an.

Keywords: Wahdat, tawhid, unity, faith, worship.

*) Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Antalya.
(e-posta: yasinpisgin-1175@hotmail.com)

Giriş

İnanma ihtiyacı insan fitratının en güçlü unsurlarından biridir. Esas itibariyle insanın yaratıcısını bularak ona bağlanması üzerine temellenen iman duygusu en olumsuz psiko-sosyal şartlarda bile varlığını devam ettiren ve vahiy aracılığıyla irşat edilmediği takdirde şirke dayalı batıl sonuçları doğurabilen bir yapıya sahiptir. Bundan dolayı Yüce Allah, varlık zemininde vücut bulduğu ilk andan itibaren insanı, peygamberleri aracılığıyla kendisine inanmaya davet etmiştir. Hatta diyebiliriz ki, genelde bütün kutsal kitapların, özelden ise Kur'an'ın ana teması ve temel hedefi Allah'ın varlığına, birliğine ve eşsizliğine iman etmeleri konusunda insanlara rehberlik etmek olmuştur.

İnsan, fitratı gereği tevhide uyumlu bir tabiatla yaratılmıştır. Çok tanrılı dinlerin ege-men olduğu bazı toplumlarda bile bireylerin akide dünyası gereği gibi tahlil edildiğinde tanrı olduğu iddia edilen varlıkların üzerinde onlara hükmeden üstün bir gücün varlığına dair bir inancın izlerine rastlamak mümkündür. Hatta ilâh olduğu iddia edilen varlıklara yönelmenin asıl gayesi de çoğu zaman bu üstün güce yakınlaşmaktır. Bu bağlamda müş-rik Araplar her ne kadar “ataları uyarılmamış bir toplum”¹ olarak putlara tapıyor olsalar da, inanç durumları analiz edildiğinde: “*Andolsun, eğer onlara, “Gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi?” diye soracak olsan mutlaka, “Allah” diyeceklerdir. O hâlde nasıl (haktan) döndürülüyorlar?*”², “*Biz onlara (putlara) sadece, bizi Allah’a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.*”³ âyetlerinde de ifade edildiği üzere onların temelde Allah inancına sahip oldukları ve putlara yönelmelerindeki asıl gayeyi “Allah’a yakınlaşmak” olarak açıkladıkları görülür. Başka bir deyişle cahiliye devri Arap toplumunda Allah'ın varlığına dair bir inanç -içine şirk karıştırılmış olsa da- esasında mevcuttu. Bundan dolayı Kur'an'ın ana teması ve asıl hedefi topluma Allah'ın varlığını bildirmekten ziyade onları Allah'ın zât, sıfat ve fiillerindeki eşsizliğine imana, yani *tevhide* ve bu düstur çerçevesinde kişisel ve toplumsal hayatı yekpare hâle getirmek demek olan vahdete davet etmek olmuştur. Bu bakımdan tevhid ve vahdet; Kur'an'ın bütün konularının kendisiyle irtibatlandığı iki çekirdek kavramdır. Konuyu biraz daha geniş bir perspektiften ele alarak öncelikle kozmik açıdan vahdetin ifade ettiği anlamı tahlil edeceğiz.

I. Kozmik Vahdet

Yaratılmış olan kâinat, yaratıcı olan Allah'ın varlığının; kâinattaki dirlik ve düzen ise Yaratıcının birliğinin en büyük delilidir. Bundan dolayı yaratma faaliyetiyle ortaya çıkan varlık sahasının tamamı Kur'an'da “âlem” olarak isimlendirilir. “Alâmet” kökünden gelen bu kelime, içinde bulunduğu düzen itibariyle Allah'ın varlığına ve birliğine delil olan kâinatın tamamını ifade eder.⁴

1) Yâsîn, 36/6.

2) Ankebût, 29/61.

3) Zümer, 39/3.

4) Mâverdî, Ebû'l-Hasen, (Ö. 450). (t.y.). en-Nüket ve'l-uyûn, Tah: Seyyid İbn Abdülmaksûd İbn Abd-irrahîm, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I/54-55.

“Âlem” kelimesinin; kök anlamı itibariyle “ilim” kökünden geldiği ve yalnızca, “ilmetme” yeteneğine sahip insan, melek ve cinlerden oluşan âkil varlıkları kapsadığı ifade edilmekle birlikte⁵, bunların yanısıra canlı olsun olmasın bütün varlıkları içerecek şekilde anlamın genişletilmesinde ve kâinatın bizim aklî idrakimizden farklı bir şuur ve iradeye sahip olduğunu söylememizde Kur'anî perspektif açısından her hangi bir sakıncası yoktur. Çünkü Yüce Allah: “*Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yer yüzüne, “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. İkisi de: “İsteyerek geldik” dediler.*”⁶ buyurmuştur. İlk tahlilde kolayca mecazî anlama hamledilerek tevîl edilebilecek olan bu tür âyetlerin⁷ -diğer bazı âyetlerle birlikte değerlendirildiğinde- konusunun gayb olduğu ve mecazî değil hakîkî bir anlam ifade edebilecekleri göz önünde bulundurulmalıdır.⁸ Bu bağlamda Allah'ın kıyamet günü vahyetmesiyle arzın; insanların yaptıkları amelleri haber verecek olması⁹, yine kıyamet günü Allah'ın insanların ağızlarına mühür vurma, ellerini konuşturması ve ayaklarını da şahit getirmesi¹⁰ gibi örnekler bütün varlığın, insana özgü olan akıl ve şuur kategorisinden farklı özel bir bilinç ve iradeye sahip olduğuna işaret etmektedir. Aynı şekilde Allah'ın “*Yerde ve gökte hiç bir şey yoktur ki hamd ile O'nu tesbih etmemiş olsun. Fakat siz onların tesbihlerini anlamıyorsunuz.*”¹¹ âyetiyle âlemin tesbih edişinin aklî idrakimizin üzerinde metafizik bir derinliğe sahip olduğuna işaret etmesi de bu açıdan önemlidir.¹² “Âlem” kelimesinin çoğulunun Arap gramerinde âkil varlıkların çoğul sigası olan “cem-i müzekker sâlim” yoluyla “âlemûn” şeklinde gelmesi ve Fussilet suresinin yukarıda bahsi geçen 11. âyetinde arz ve semanın “*Gönüllü olarak geldik.*” sözünde “*أَتَيْنَا طَائِعِينَ*” şeklinde aynı çoğul yapının kullanılması âlemin özel bir idrak ve şuur sahibi olmasıyla ilgili olabilir.¹³ Yine:

5) İbn Abbas'tan rivayet edilen bu görüş için bkz. Mâverdi, en-Nüket, I/ 54.

6) Fussilet, 41/11. Ayetteki yer ve gök ifadesi aynı zamanda bu ikisinin içinde bulunan varlıkların tamamını ifade eder. Bkz., Beğâvî, Ebû Muhammed, (Ö. 510). (1420). Meâlimu't-tenzil fî tefsîri'l-Kur'ân, Tah: Abdurrezzâk Mehdî, Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabiyy, IV/127.

7) İbn Müsenna, Ma'mer, (Ö. 209). (1381). Mecâzu'l-Kur'ân, Tah: Muhammed Fuâd Sezgin, Kâhire: Mektebetü'l-Hânece, II/196.

8) İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak ibn Gâlib, (Ö. 542). (1413/1993). el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz, (Nşr: Abdusselam Abdüşşâfi Muhammed), Beyrut: V/7.

9) Bkz. Zilzâl, 99/4-5.

10) Bkz. Yâsîn, 36/65.

11) İsrâ, 17/44.

12) Bu bağlamda İbn Abbâs (ö. 68h.) insan aklının bu tespihin dilini anlayamayacağını ifade etmiştir. bkz. İbn Abbâs, Abdullah, (Ö. 68). (t.y.). Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri Abdillâh ibn Abbâs, Derleyen: Mecduddîn Fîrûzâbâdî (ö. 817). Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I/237, ayrc. bkz. Taberî, Muhammed b. Cerîr, (Ö. 310). (1420/2000). Câmiu'l Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân, Tah: Ahmed Muhammed Şâkir, y.y. Müessesetü'r-Risâle, XVII/456, Seyyid Kutub, (Ö. 1385). (1412). Fî zilâli'l-Kur'ân, Beyrût-Kâhire: Dâru's-Şurûk, IV/2231.

13) Bkz. Kavravânî, Ebu Muhammed, (Ö. 437). (1429/2008). el-Hidâye ilâ Bulûğu'n-Nihâye, Tah: Mecmûatu Resâili Câmiiyye bi Külyeti'd-Dirâseti'l-Ülyâ ve'l-Bahsi'l-İlmî Camiatu's-Şârîka, y.y. X/6492, Kuşeyrî, Abdulkerim b. Havâzin, (Ö. 465). (t.y.). Letâifu'l-İşârât, (III. Baskı), Tah: İbrâhîm el-Beysûnî, Mısır: el-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Âmme li'l-Küttâb, III/322. Aynı şekilde Yûsuf,

أَفَعَيَّرَ دِينَ اللَّهِ يَبْعُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ

“Göklerde ve yerde bulunanlar ister istemez O’na boyun eğmişken ve O’na döndürülüp götürülecekken onlar Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar?”¹⁴ âyetinde “yerde ve gökte bulunanlar” şeklindeki ifadenin Arapça’da âkil varlıklar için kullanılan “مَنْ” ism-i mevsûlü ile ifade edilmesi de bu açıdan oldukça anlamlıdır. Bu bağlamda Fahreddin Râzî, “مَنْ” ile kastedilenin Allah’ın dışındaki bütün varlıklar olduğunu söyler.¹⁵

Allah-âlem ilişkisinin izini Kur’an’da dikkatle sürdürdüğümüzde “âlemler”in; Allah’ın varlığının, birliğinin ve kudretinin önünde secde eden bir “sâcıt”¹⁶, O’nu bütün noksan sıfatlardan tenzih eden bir “müsebbih”¹⁷ ve O’nun emrine bağlanmış teslimiyet hâlinde bir “müslim”¹⁸ olarak vasfedildiğini görürüz. Bu konumuyla en küçük parçasından devasa kozmik bütünlüklerine varıncaya kadar bütün kâinat, yaratıcısına sürekli ibadet eden bir “abid” sıfatıyla düzensizlik, gelişigüzellik ve çelişkiden eser olmayan intizam, insicam ve istikrarıyla Allah’ın varlığına ve birliğine “alâmet” olan bir “vahdâniyet simgesi”dir. “Allah, hiçbir çocuk edinmemiştir. O’nunla birlikte başka hiçbir ilâh yoktur. Öyle olsaydı, her ilâh kendi yarattığını alır götürür ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı. Gaybı da, görülen âlemi de bilen Allah, onların yakıştırdığı nitelemelerden uzaktır. Onların koştuıkları ortaklardan çok yücedir.”¹⁹ “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş’in Rabbi olan Allah, onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir.”²⁰ buyuran Allah, düzen bakımından âlemde mevcut olan birliği kendi “vahdaniyet” ve “ehadiyet”inin,²¹ yani birlik ve teklîğinin en

12/4’de Hz. Yûsuf’un, babasına “Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana secde ediyorlardı.” âyetinde ay, güneş ve yıldızların secde halinin رَبَّائِهِمْ لِي سَاجِدِينَ şeklinde aynı çoğul yapı ile gelmesi de dikkat çekicidir. Halbuki bilinen gramer kuralına göre gayr-ı akil varlıkları ifade eden ve çoğul kelime yapısıyla zikredilen bu varlıkların müfret-müennes kalıp ile ifade edilmesi beklenirdi.

14) Âl-i İmrân, 3/83.

15) Râzî, Fahrüddîn, (Ö. 606). (1420). Mefâtihu’l-ğayb, Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabiyy, VIII/280.

16) “Görmedin mi ki şüphesiz, göklerde ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah’a secde etmektedir...” Hacc, 18/22, ayrc. Nahl, 16/49, Râ’d, 13/15, Bakara, 2/116.

17) “Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah’ı tespih ederler. Her şey O’nu hamd ile tespih eder...” İsrâ 17/44, ayrc. Nûr, 24/41, Hadîd, 57/1, Haşr, 59/1, 24, Saff, 61/1, Cum’a, 62/1.

18) “Göklerdeki ve yerdeki herkes ister istemez O’na teslim olmuş iken...” Âl-i İmrân, 3/83.

19) Mu’minûn, 23/91.

20) Enbiyâ 21/22.

21) Halil b. Ahmet (ö. 170 h.) gibi bazı dilciler “ehad” kelimesinin “vâhid” ile eşanlamlı ve aslının “vehad” olduğunu ancak okunuştaki zorluk sebebiyle “vav” harfinin “elif’e dönüştürüldüğünü belirtirler. Ebû Mansur el-Ezherî (ö. 370 h.) gibi dilciler ise Allah’ın “vâhid” olmasının adet bakımından birliğini, “ehad” olmasının ise sıfatları bakımından eşsizliğini ve teklîğini ifade ettiğini söylerler. Râzî, XXXII/359-360, ayrc. bkz. İbn Atıyye, V/536.

büyük delili saymıştır.²² Hatta İmam-ı Gazzalî (ö.505/1111) gibi bazı kelâmcılar Allah'ın varlığını ve birliğini simgeleyen kâinatın, üzerine kâim olduğu düzen ve âhengi, sanat-kârına delâlet eden bir “sanat ve estetik delili” olarak değerlendirmişlerdir.²³ Bu yönüyle Kur'an'da bütün kâinata atfedilen İslâm, secde ve tesbih kavramları aslında “tevhid”i, yani varlığın, varedicisini “birleme”sini ifade etmektedir. Başka bir deyişle Kur'an'a göre kesret âlemi, yegâne ulûhiyetin sadece Allah'a ait olduğunu simgeleyen bir muvahhittir. Allah'ın “ehad”²⁴ ve “vâhid”²⁵ oluşunun, âlemin ise bu hakikate şahitlik etme konusundaki “vahdet”inin, Kur'an'ın bütün bahislerinin kendisine açıldığı ana meydan, bütün delillerin kendisini vurguladığı temel mesaj olduğunu söyleyebiliriz.

II. İnsan-Âlem İlişkisi Açısından Vahdet

Allah “*O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş'ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır. Böyle iken “ölümden sonra şüphesiz diriltileceksiniz.” desen, inkârcılar “Mutlaka bu, apaçık bir büyüdür” derler.*”²⁶ âyetiyle yerleri ve gökleri yaratmasında insanlardan hangisinin daha güzel amel edeceğini ortaya çıkarmak gibi temel bir gayenin olduğunu ifade etmiştir.

İnsan, tevhid hâlindeki bu âbidevî yapının kendisi için yaratıldığı eşref-i mahlûkattır. Yer, gök ve bu ikisinin içindeki nimetler insanın hizmetine verilmiştir.²⁷ Bu bakımdan, kulluk için yaratılmış olan insan kendi hizmetine verilmiş olan ubudiyet hâlindeki bu kâinatı ancak kendi ulvî anlam ve amacını gerçekleştirme konusunda bir araç olarak kullanmalıdır. O, yaratılana meyledip yaratandan sarf-ı nazar edemez; ya da yaratılanı süflî hedefleri çerçevesinde israf ve itlaf mantığı ile heder edemez. İnsanın kâinatla ortak ubudiyet misyonuna sahip olduğunu fark etmesi ve canlı olsun cansız olsun bütün varlıkları bu ilişki sistemi içinde görmesi yeryüzünü imar ederek Allah'ın halifesi olmak payesine ermesinin de temelini teşkil eder. Dolayısıyla insan, yaratılış gayesinin temelini oluşturan salih amel görevini kendisinin hizmetine verilen kâinatın bütünlük ve gereklerinden ayrı ve ona aykırı bir tavır ile yerine getiremez.

III. Tevhid Ve Fıtrat

Allah, bu görevi yerine getirebilmesi için insanı, varlığın temel yasası olan tevhide uyumlu olarak yaratmıştır. Kur'an bu gerçeğe: “*Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sınıksız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmez-*

22) Mâverdî, III/442.

23) Coşkun, İ. (2000). İslam düşüncesi açısından inanç-sanat ilişkisi üzerine bir deneme. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 2. 28.

24) İhlâs, 112/1,

25) Bakara, 2/133, 163, Nisâ, 4/171, Mâide, 5/73,

26) Hûd, 11/7, ayrc. bkz. Mülk, 67/2.

27) Bkz. İbrahim, 14/32, 33, Nahl, 16/12, Hacc, 22/36.

ler.”²⁸ âyetiyle işaret eder.²⁹ Aynı şekilde “Allah bir adamın göğsünde iki kalp yaratmamıştır...”³⁰ âyetinin tefsirinde Seyyid Kutub (ö.1385/1966) insanın tek kalp taşıyan bir varlık olarak tek bir yöne gitmeye, tek bir metoda bağlanmaya ve tek bir ilâha iman etmeye elverişli olarak yaratıldığını söylemiştir.³¹ Bu noktadan hareketle diyebiliriz ki insan, Allah’ın varlığını ve birliğini ikrar edip bu hakikatin gereklerini yerine getirme konusunda kâinat ile aynı misyona sahiptir.

Kur’an; Allah’ın varlığını ve birliğini ifade etme amacı etrafında kenetlenmiş olan bu vahdet hâliyle bütün kâinatı insanın aklına bir tefekkür sahası olarak sunmuştur. Örneğin Allah “Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. “Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru” derler.”³², “Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır.”³³ şeklindeki âyetlerle insandan; görünen eserden görünmeyen müessire, yaratılandaki vahdetten “Yaratan”ın vahdaniyetine ulaşmasını, bütün âlemin, hizmetine verilmesindeki ulvî hikmeti idrak etmesini ve imtihan edilen bir varlık olarak kendi kulluğunun gereklerini ifa konusunda âlemdeki düzen ve istikrardan ibret almasını istemiştir. Bu bağlamda kâinattaki tesbih, secde ve teslimiyetin “Sabah akşam Rabbini tesbih et.”³⁴ “Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.”³⁵ “İşte sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. Şu hâlde yalnız O’na teslim olun.”³⁶ âyetleriyle insana da aynı şekilde emredilmesi, insanın nihaî hedefinin kâinattaki bu gâî birlikteliğe kendi rıza ve iradesiyle katılarak Allah’ın emrine ittiba etmek olduğunu göstermektedir. Bu itibarla âlemin insan aklına bir tefekkür alanı olarak sunulmasının hikmetlerinden biri de insanın kulluk görevini yerine getirebilmesi konusunda kâinattaki nizam ve istikrarı örnek alması için onu teşvik etmektir.

IV. Allah-İnsan İlişkisi Bakımından Vahdet

“Göklerdeki ve yerdeki herkes ister istemez O’na boyun eğmişken ve O’na döndürülüp götürüleceken onlar Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar?”³⁷ âyetiyle Allah; arz ve semadaki bütün varlıkların Allah’a teslim oluşlarını ifade eden “islâm” ile insana lütfettiği ilâhî kanun olan “İslâm”ı “dînullah” kavramını kullanarak aynı çerçevede

28) Rûm, 30/30.

29) İbn Atıyye, IV/336.

30) Ahzâb 33/4.

31) Seyyid Kutub, V/2819.

32) Âl-i İmrân, 3/191, ayrc. Râ’d, 13/3, Nahl, 16/11, 69, Rûm, 30/8.

33) Câsiye, 45/13.

34) Âl-i İmrân, 3/41, ayrc. Hicr, 11/98, Tâhâ, 20/130.

35) Hacc, 22/77, ayrc. Fussilet, 41/37, Necm, 53/62.

36) Hacc, 22/34, ayrc. Zümer, 39/54, Nisâ, 4/125.

37) Âl-i İmrân 3/83.

zikretmiş ve *إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ* âyeti³⁸ ile adeta “ed-Dîn” olan İslam’ı -bütün peygamberlerin üzerine sâlik olduğu³⁹, sadece beşere lütfedilmiş ilâhî bir kanun olmanın ötesinde- en geniş anlamıyla yaratılanla Yaratıcı arasındaki Rabb-merbub ilişkisinin temeli olarak ifade etmiştir. Bu temel ilke çerçevesinde varlık âleminde vahdeti oluşturan vahiy özelde insan genelde de toplum için aynı şekilde vahdet şuurunun kurucu ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

A. Ruh-Beden Bütünlüğü Açısından Vahdet

Farklı kültür ve mizaçlara sahip bireylerden oluşan toplum, çokluk ve farklılıkların alanı olarak karşımıza çıkmakta, bundan dolayı da âhenk ve bütünlük içinde bir toplumsal yaşam; bireylerin bir takım esaslar çerçevesinde birleşmelerini gerekli kılmaktadır. Toplumsal yapının tabiatında bulunan bu kesret ve ihtilâf hâli gibi her bir bireyin şahsiyet dünyası da bizzat kendi içinde birbirinden farklı ve hatta birbirine zıt pek çok ruhî duygu ve duruşu barındırmaktadır. Bu bakımdan kesret ve vahdet ifadeleri, sadece sosyolojik bir boyuta sahip olmayıp, aynı zamanda psikolojik alanla da ilgili kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuya özellikle Kur’an perspektifinden bakıldığında, nefisin arzuları, şeytanın saptırıcılığı, dünyanın aldaticılığı ve bunların insanın manevî dünyasında, onun ulvî yönelişine aykırı bir şekilde oluşturduğu süflî hareketlilik ve eğilimler şahsiyette kesret ve çatışmanın temel âmilleridir.

Şahsiyette vahdet, toplumsal vahdetin temelidir. Çünkü toplum, büyük oranda o toplumun bireylerinin şahsiyetlerinde barındırdıkları erdemlerin ete kemiğe bürünmesinden ibaret bir “vücut”, birey ise bu vücûdun temel yapı taşı olan “hücre” konumundadır. Vücûdun sıhhati ise bizzat her bir hücrenin sağlıklı olması üzerine temellenen bir âhenk ve bütünlük hâlidir. Bundan dolayı Kur’an öncelikle bireyin ruh dünyasını, yaratılışının anlam ve gerekleri çerçevesinde yapılandırarak “şahsiyette vahdet”i tesis eder.

1. Vahiy

Allah-âlem ilişkisini incelemeye devam ettiğimizde görüyoruz ki, Yüce Allah; “*Böylece onları, iki günde (iki evrede) yedi gök olarak yarattı ve her göğe kendi işini vahyetti.*”⁴⁰ âyeti ile vahdâniyetini simgeleyen bu âbidevî yapının vahiyle tanzim edildiğini ifade etmektedir. Âyette bahsedilen fonksiyonu ile vahiy, bu kavramı işittiğimizde ilk olarak aklımıza gelen ve nübüvveti ifade eden vahiy türünden farklıdır.⁴¹ Bu vahiy türü

38) Âl-i İmrân 3/19.

39) Kur’an’a göre bütün peygamberler Allah’ın katında tek geçerli din olan İslam’ın elçileri olup tebliğ ettikleri inanç, ibadet ve ahlâkın temel ilkeleri bakımından aralarında öz itibarıyla bir fark yoktur. Çağlar ve coğrafyalar farkına rağmen onlar tek bir ümmettirler. Bkz. Âl-i İmrân 3/84, Mü’minûn 23/52, ayrc. bkz. Yıldırım, A. (2005). İslâmî iman objelerinin bölünmezliği. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (24), 29-31.

40) Fussilet, 41/12.

41) İbn Atiyye, III/406.

“mevcûd”u “mûcid”e, “eser”i “müessir”e bağlayan, yaratılanı yaratıcının eseri ve delili kılan ve Yaratan ile yaratılan arasındaki emir-itaat ilişkisini ifade eden ontolojik bir bağdır.

Kur’an kozmolojisi içinde konuyu etraflıca düşündüğümüzde Yüce Allah’ın; daha mükemmeli tasavvur edilemeyecek şekilde âlemi var ettikten sonra -canlı olsun cansız olsun- bütün varlıklara bir görev verdiğini ve bu görevi gerçekleştirmeleri için onları vahyi ile sevk ve idare ettiğini görmekteyiz.⁴² Bu bağlamda Allah: “*Yüce Rabbinin adını tesbih et. O yaratan, düzene koyan, takdir edip yol gösterendir.*”⁴³ buyurmakta ve yaratıktan sonra icra ettiği “tesviye”, “takdir” ve “ihdâ” faaliyeti ile bütün âlemi kendi vahdaniyetinin delili kıldığını ifade etmektedir.⁴⁴ Kur’an’ın ilk suresi olan Fatiha’da Allah ile âlem arasındaki ilişkinin; sahip çıkan, eğiten, geliştiren ve terbiye eden anlamlarına gelen “Rabb” kelimesi⁴⁵ ile kurulmuş olması da bu bakımdan oldukça dikkat çekicidir. Kur’an’ın ifadesi ile Allah, “Rabbu’l-âlemîn”dir.⁴⁶ O, vücut verdikten sonra varlık âlemi üzerinde öyle geniş bir inşa ve ihdâ faaliyeti gerçekleştirmiştir ki; âlemi, ulûhiyetini simgeleyen bir alâmet kılmıştır

Yaratan-yaratılan ilişkisinde varlığın, var edicisini simgelediği düzenin inşa vasıtası olarak ön plana çıkan vahyin bu işlevi onun varlık âlemindeki vahdetin etkin bir vasıtası olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ontolojik düzlemdeki vahyin bu fonksiyonu, nübüvveti ifade eden vahyin de en belirgin özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Allah, Kur’an’ı insanlar için bir yol gösterici, doğru yolun işaretlerini taşıyıcı ve doğru ile yanlış birbirinden ayırıcı bir kitap olarak vafeder.⁴⁷ O, bu özellikleriyle yolların en doğrusuna iletin,⁴⁸ adeta birer hastalığa benzeyen olumsuz karakter özelliklerini tedavi ederek⁴⁹ hem kişisel hem de toplumsal sahada vahdet bilincini inşa eden bir kitaptır. Allah, “*O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân’ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun?*”⁵⁰ âyetiyle kâinattaki ahenk ve düzeni kendi varlığının ve birliğinin en büyük delili sayıp, bu düzenin vahiy ile inşa edildiğini ifade ettiği gibi “*Hâlâ Kur’an’ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah’tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.*”⁵¹ ifadesinde de Kur’an’daki uyum ve bütünlüğü onun

42) İbn Atıyye, XXXI/129.

43) A’lâ, 87/1-3.

44) İbn Atıyye, I/62.

45) Beğâvî, I/73.

46) Fâtiha, 1/1, Bakara, 2/131, Mâide, 5/28, En’âm, 6/45.

47) Bakara, 2/185.

48) İsrâ, 17/9.

49) Yüce Allah bu bağlamda Kur’an’ın göğüslerin içinde bulunan hastalıklara şifa olduğunu ifade etmiştir. bkz. Yûnus, 10/57, İsrâ, 17/82, Fussilet, 41/44.

50) Mülk, 67/3.

51) Nisâ, 4/82.

kendi katından oluşunun en büyük delili saymıştır. Bu demektir ki, “kâinat kitabı”nda tecellî eden birliğin kaynağı olan Allah’ın, insanlara vahyettiği “Kur’an Kitabı” gerçek beşerî vahdetin esasıdır. Vahiyden uzaklaşmak suretiyle küfür ve şirk batağına düşmek ise hem kişisel hem de toplumsal parçalanmanın temel sebebidir.⁵² Hz. Peygamber’in (s.a.s.) kendisinden sonra ümmetinin vahdetini, onlara miras olarak bıraktığı Kur’an ve sünnete sâdik kalmaya bağlaması⁵³ bu açıdan oldukça dikkat çekicidir.

Bu hakikati tespit etmek açısından câhiliye devrindeki toplumsal yapıdan ve Kur’an’ın toplumda inşa ettiği vahdetten bahseden bir âyeti tahlil etmek yeterlidir. Söz konusu âyette Yüce Allah; “*Hep birlikte Allah’ın ipine sınıksız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O’nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.*”⁵⁴ buyurmaktadır. Âyette vahiyden önce toplumun içinde bulunduğu menfî durum; *شَقَا حُفْرَةَ مِنَ النَّارِ* ateşten bir uçurumun kenarı, toplumu bu olumsuz durumdan kurtaran temel unsur ise *حبل الله* “Allah’ın ipi” olarak ifade edilmiştir. Âyette geçen “hablullah” Kur’an⁵⁵, *بِنِعْمَتِهِ* şeklinde ifade edilen “Allah’ın nimeti” ise -kendisi sayesinde toplumun kardeş olarak vahdete erdiği- Allah’ın rahmeti, yani ihtilâf ve tefrikayı kaldırıp kardeşlik, ülfet ve vahdeti inşa eden İslâm’dır.⁵⁶ Bu bağlamda “*Şâyet yeryüzündeki şeyleri tümüyle harcasaydın, sen onların kalplerini uzlaştıramazdın. Fakat Allah onların arasını uzlaştırdı. Şüphesiz O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”⁵⁷ âyetinin de sarahaten ifade ettiği gibi, bir topluluk ancak bir peygamber ve kutsal kitap aracılığıyla vahdete erebilir. Sahih bir itikat ile varoluşsal anlamını uhrevi bir ilkeye dayandırmayan birey ve toplumların gerçek vahdete ulaşabilmeleri oldukça güç görünmektedir.

Vahdete mazhar olmuş şahsiyet Kur’an’da;

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي.

“*Ey mutmain olmuş nefis! Sen O’ndan razı, O senden razı bir şekilde dön Rabbinne. Gir (Salih) kullarımın arasına gir cennetime.*”⁵⁸ âyetiyle “nefs-i mutmainne” olarak isimlendirilmiş ve aynı surenin 24. âyetinde “*يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي*” “*Keşke bu hayatım için önden bir şeyler gönderseydim.*” diye pişmanlığımı ifade eden insan tipinin

52) Yıldırım, A. (2005). s. 31.

53) Muvatta, Kader 3, Tirmizî, Menâkıb 77, Hâkim, Müstedrek, I, 93.

54) Âl-i İmrân, 3/103.

55) bkz. Taberî, Câmiu'l-Kur’an, VII/71.

56) İbn Münzir, Ebû Bekir, (Ö. 319). (1423/2002). Kitâbu tefsîri'l-Kur’ân, Tah: Sa’d b. Muhammed es-Sa’d, Medîne: Dâru'l-Mâsir, I/323.

57) Enfâl, 8/63.

58) Fecr 89/28.

karşısında konumlandırılmıştır.⁵⁹ Bu insan tipi; dünya ile âhiretin, akıl ile kalbin madde ile mânânın bütünlüğünü parçalayarak uhrevi kaygı ve yönelişini kaybetmiş bir kişiliğe sahiptir. Kur'an'a göre; akli ve kalbî, ruhî ve bedenî, maddî ve manevî duruş ve eylemlerin tamamını Allah'ın rızasını kazanma konusunda birleştirip bütünlüştürmek demek olan "itmi'nân" iki şekilde elde edilir.

a. İman

İtminana mazhar olabilmenin birinci yolu imandır.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أُولَٰئِمُتَىٰ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي

"Hani İbrahim, "Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster" demişti. (Allah ona) "İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için" demişti"⁶⁰ âyetinde ifade edildiği üzere kalbin itminanı yakînî imana bağlanmıştır. Aynı şekilde "Biz, bu Kitab'ı (Kur'an'ı) sana sırf hakkında ihtilâfa düştükleri şeyi insanlara açıklamak ve iman eden bir topluma da hidâyet ve rahmet olması için indirdik."⁶¹ âyetini düşündüğümüzde vahyin tesis edeceği vahdete mazhar olabilmenin ilk şartının da iman olduğunu görürüz. Çünkü vahiy Allah kelâmı olması sebebiyle gaybî bir vâkıa olup, onun inşa sisteminin muhatabı olabilmek öncelikli olarak vahyin ilâhî sahihliğine iman etmeyi gerekli kılar.

Kur'an'da bahsedilen Allah-insan ilişkisinin odak noktası, Allah'ın insanın göğsünün içini bildiği ilminin⁶² ve ona şahdamarından bile daha yakın oluşunu ifade eden kurbiyetinin⁶³ insanın niyet ve eylemlerine yön veren sürekli ve egemen bir şuur olarak insanın kalp dünyasında kökleştirilmesidir. İnsan böylece, her şeyi mutlak anlamda bilen, kudretli ve hesaba çekici bir yaratıcının gözetiminde kulluk görevini yerine getirmesi gerektiği bilincine erişir. Bu aşamadan itibaren iman derûnî bir irfana, teslimiyet ise irfanı besleyen bir terakkiye bürünür. Mutat dil kalıpları içinde vasedilmesi pek de mümkün olmayan bu derinleşme hâli olumlu karakter özelliklerinin zincirleme bir şekilde ortaya çıkışının ve olumsuz karakter özelliklerinin manevî yapıdan birer birer tasfiye edilmesinin en güçlü âmili ve kulluğun en etkili motivasyonudur.

Allah-insan ilişkisinin merkezinde yer alan iman, vahdetin tesis edilmesindeki fonksiyonunu ilk olarak bireysel boyutta icra eder. İman, insanı; sonluluk, eksiklik ve kuşatılmışlığın verdiği her çeşit kaygı ve tedirginliğin yol açtığı kayganlık ve parçalanmışlıktan psikolojik dinginliğe erdştirir. İman kişiliğe derinlik, yön ve birlik verir. İnsanı aşkın bir ilkeye bağlamasından dolayı ruh ile bedeni, akıl ile kalbi, dünya ile âhireti şehâdet ile

59) Âlusî, Şihâbüddîn, (Ö. 1290). (1415). Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Âzîm ve's-seb'i'l-mesânî, Tah: Ali Abdülbârî Atıyye, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, XV/345.

60) Bakara, 2/260.

61) Nahl, 16/64.

62) Enfâl, 8/43, Hûd, 11/5, Mülk, 67/13.

63) Kâf 50/16.

gaybı bütünleştirir ve dengeler. Gerçek bir iman insanı; materyalist bir eğilim neticesinde sekülerleşerek ulvî anlamını kaybetmekten ya da aşırı mistik bir yaşantıya kurban giderek ruhbanlaşmaktan korur. İman kişiliğin bütünleştirici gücüdür. Nihâî bir yöneliş olarak iman, bir bireyin toplam kişiliğini ilgilendirir. Bu nedenle de hayatın bütünleştirici merkezi olarak işlev görür ve insanın kişisel yaşamının bedensel, bilinçaltı, bilinç ve tinsel öğelerini birleştirir. Böylece insan vücudunun her sınırı, insan ruhunun her fonksiyonu ve çabası iman eylemine katılır. Bunlar, insan varlığının sürekli birbirleri içinde bulunan boyutlarıdır. Dolayısıyla iman, çevresinden kopuk bir zihin meselesi veya zihne ve bedene zıt olarak bir ruh meselesi olmayıp, aksine insanın bütün benliğinin nihai anlam ve öneme sahip bir hedefe doğru odaklanmış hareketidir. Bu anlamda imanın kaybedilmesi insan bünyesindeki bütünleştirici merkezinin kaybı anlamına gelir ve içinde bulunduğumuz evrenin sonsuz çeşitliliği yanında zihnin içsel hareketleri, kişilik parçalanmasına neden olabilir.⁶⁴ Dolayısıyla iman; insanın ilk adımda ihtiyaç duyduğu ve onun ruh dünyasında birliği tesis edecek olan temel unsur olup, ileride bahsedeceğimiz gibi toplumun vahdet ve ülfeti de bu unsurun öncelikle bireysel düzlemdeki mevcûdiyetine bağlıdır.

b. İbadet

Kur'an'a göre itminana ulaşabilmenin ikinci yolu ise;

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

“Onlar, inananlar ve kalpleri zikrullah ile mutmain olanlardır.. Biliniz ki, kalpler ancak zikrullah ile mutmain olur.”⁶⁵ âyetiyle açıklanmıştır. Âyette geçen “zikrullah” bizzat dil ile Allah'ın adını anmak veya Kur'an okumakla başlayan, yaratıcıya ulaşacak şekilde yaratılan üzerinde tefekkür etmekle devam eden, namaz ve oruç gibi ibadetler de dâhil olmak üzere insana Allah'ı hatırlatan ya da insanın kendisiyle Allah'ı hatırladığı kalbî ve bedenî eylemlerin tamamını içeren oldukça geniş bir anlam alanına sahiptir.⁶⁶ Bu alanı en genel anlamıyla *ibadet* olarak isimlendirebiliriz. Bu noktadan hareketle ibadet; Allah'ın emirlerine bağlılık ve yasaklarından kaçınma ile sonuçlanan ulvî bir durumdur.⁶⁷

İman, insana kazandırdığı bu olumlu karakter özellikleriyle onun ruh dünyasında yaratılış amacının gereklerini yerine getirme konusunda bir dirlik ve diriliş hâlini gerçekleştirebilir. Bu manevî dirilişin sırf ruhta yaşanan ve hiçbir amelî tezahürü olmayan mücerret bir olgu olarak kalmaması için Yüce Allah insanı imandan sonra ibadetlerle yükümlü tutmuştur. İbadetler, imanla edinilmiş kişilik özelliklerini koruyan, geliştiren ve onların somut ahlâkî neticelerini yaşam kalıpları içinde ortaya çıkaran sembolik ve periyodik ritüeller olup, şeklî ve ruhî şartlarına riâyet edilerek gerçekleştirildiklerinde olumlu ka-

64) Yeşilyurt, T. (2001). Seküler dünyada iman toplulukları. (Modern İnsan İçin İmanın Anlamı). *İslâmiyât*. 4. (3), 127.

65) Ra'd 13/28.

66) Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, (Ö. 671). (1384/1964). el-Câmî' li ahkâmi'l-Kur'an, Tah: Ahmed el- Berdûnî-İbrâhîm Atfîş, Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, IX/314-315.

67) Mâverdi, III/110

rakter özelliklerini kökleştirerek insan şahsiyetini ulvî anlam ve amacı çerçevesinde bütünleştirirler.

Olumsuz kişilik özelliklerini tasfiye edip olumlu özellikleriyle muttasıf olan kişiliğin oluşumunda iman temel, ibadetler ise o temelin üzerine inşa edilmiş direk ve duvarları ifade eder. Bundan dolayı Hz. Peygamber namazı dinin direği saymış ve dindarlığın bekasını namazın gereği gibi kılınmasına bağlamıştır.⁶⁸ Bir hadisinde namazı nehre, bir insanın günde beş defa namaz kılmasını da bu nehirde beş defa yıkanmasına benzetmiş ve böylece insanın olumsuz karakter özelliklerinden arınmasında ibadetlerin rolüne dikkat çekmiştir.⁶⁹ Kur'an namazın bu fonksiyonuna "(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor."⁷⁰ âyetiyle işaret eder.

Namazın, sahibini kötülüklerden alıkoymak suretiyle takvaya ulaştırması Kur'an'da diğer ibadet türleri için de aynı şekilde ifade edilmiştir. Bu bağlamda helaller karşısında insana kendisini tutmayı öğreten oruç, günahla yüz yüze geldiğinde günaha karşı itaat duygusunu koruma konusunda insanda adeta bağışıklık mekanizması gibi işlev görecektir bir mukavemet bilinci oluşturur. Bu durum Kur'an'da: "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı."⁷¹ âyetiyle ifade edilmiş, Hz. Peygamber ise: "Oruç kalkandır."⁷² buyurarak oruç ibadetinin güzel ahlâkı inşa ve olumsuz karakter özelliklerini ıslah edici boyutuna işaret etmiştir. Şahsiyet eğitiminde en önemli ibadetlerden biri olan oruç, hayırlı işlere yönelme arzusuna sahip bir irade geliştirme konusundaki işlevinin yanısıra insan-ı kâmil karakterinin en önemli unsurlarından olan sabır, metanet, şükür ve kalp inceliği gibi pek çok şahsiyet unsuruna da kapı aralamaktadır. Aynı şekilde "İşte böyle. Kim Allah'ın nişanlarına (hac ibâdetlerine ve kurbanlara⁷³) saygı gösterirse, bu, kalblerin takvâsındandır (kalblerinde Allâh korkusu olanlar, O'nun dininin işaretlerine saygı gösterirler).⁷⁴ âyetinde Yüce Allah hac ibadeti ile takva arasındaki kuvvetli ilişkiyi ifade etmiştir. Öyle ki ihram, tavaf, sa'y, vakfe, tıraş ve kurban gibi ibadet türlerinin derin bir yönelişle zincirleme bir şekilde icra edildiği hac ibadeti adeta insan karakterine tek defada ve en üst dozda zerke-dilmiş bir "kemâl iksiri" gibidir. Yine Yüce Allah "Onların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz. Fakat O'na sizin takvanız (Allah'a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır. Böylece onları sizin hizmetinize verdi ki, size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı büyük ta-

68) Tirmizî, İmân 8, İbn Hanbel, V. 231, 237.

69) bkz. Buhârî, Salât 6, Müslim, Mesâcid 283, İbn Hanbel, II. 379, Dârimî, I. 267, Mâlik, Kasru's-Salât 91.

70) Ankebût, 29/15.

71) Bakara 2/183.

72) Nesâî, Sıyâm 43.

73) Râzî, İbn Ebî Hâtim, (Ö. 327). (1419). Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Tah: Es'ad Muhammed Tayyib, Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, Suûd, VIII/2492.

74) Hacc, 22/32.

nyasınız. İyilik edenleri müjdele!"⁷⁵ âyetiyle kurban ibadetinin de takva ile olan ilişkisini ifade etmiştir.⁷⁶ Temizlemek anlamını ifade eden zekât⁷⁷ da aynı şekilde cimrilik, pintilik, bencillik ve israf gibi pek çok olumsuz karakter özelliğini insan şahsiyetinden tasfiye edici yapısı ile insanda cömertlik, fedakârlık ve diğergamlık gibi pek çok hasletin kurucu ilkesi olarak işlev görmektedir.

Şeklî ve ruhî şartlarına uygun olarak gerçekleştirilen ibadetler insanın iç dünyasına ait değerlerin dış dünyadaki temsilcileridir. İbadetlerin sonucu olarak iç dünyada meydana gelen huzur, sükûnet, arınmışlık duygusu ve manevî yöneliş hâli ve dış dünyada oluşan ahlâkî davranışlar ibadetlerin olumlu karakter özelliklerinin inşasını, olumsuz karakter özelliklerinin ise ıslahını sağladığının en önemli belirtisi olarak kabul edilebilir. İman ve ibadetlerden kaynaklanan bu şahsiyet özellikleri toplumsal vahdetin de temelini teşkil eder. Çünkü gerçek toplumsal birliktelik, bireylerinin var oluşsal anlamlarını iman ile aşkın ve uhrevî bir ilkeye bağlamayı başarabildikleri ve bu imanın bir icabı olan ibadetlerle bu ilkenin gereklerini aksiyonel boyutta tatbik ederek aralarında müşterek ulvî bir ahlâk sistemine ulaşılabildikleri toplumlarda ancak mümkün olabilir.

c. Ahlâk

Yüce Allah: "*Bedevîler "İman ettik" dediler. De ki: "İman etmediniz. (Öyle ise, "iman ettik" demeyin.) "Fakat boyun eğdik" deyin. Henüz iman kalplerinize girmedir..."*"⁷⁸ ifadesiyle imanın makarrı olarak kalbi göstermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise "*Dikkat ediniz. İnsanın vücûdunda bir et parçası vardır. O sâlih olursa bütün vücut sâlih olur. O bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin o kalptir.*"⁷⁹ buyurarak insanın amelinin sâlih olmasını kalbinin sâlih olması ile ilişkilendirmiştir.

Kalbin salâhı ise imanın kalpteki etkinliğiyle doğru orantılıdır. Etkinliği oranında iman, insan şahsiyetinin özüne ev sahipliği yapan kalpte bir takım karakter özelliklerinin oluşmasını sağlar. Samimiyet, ihlâs, ihsan, Allah korkusu (*mehâfetullah*), Allah sevgisi (*mehabbetullah*), Allah'ı tanımak (*marîfetullah*), Allah için sevmek (*el-hubb li'llah*), Allah için nefret etmek (*el-buğz fi'llah*), tok gözlülük, kanaat, cömertlik, yardım severlik ve diğergamlık gibi pek çok olumlu karakter özelliği imanın kalpteki egemenliğinin bir sonucu olarak insan şahsiyetinde belirginlik kazanan vasıflardır. Çünkü iman; aklın ve kalbin de katkısıyla insanın, rûhî kuvvetlerinin tamamıyla aşkın olana yönelmesi, rûhî duruş ve duyularını ve bunların neticesi olarak bütün eylemlerini bu aşkın ilkenin gereklerine göre yapılandırmasıdır. Başka bir deyişle iman; insanın iradesini kullanarak müteâl olan Yüce Allah'a yönelmesi sonucu Allah'ın varlığını ve birliğini onun ruhunun derin-

75) Hacc, 22/37.

76) Mâverdî, IV/28.

77) Mâverdî, I/113.

78) Hucurât, 49/14.

79) Buhârî, İmân 39, Müslim, Mûsâkât 107.

liklerinde ifşa etmesidir. “*Kim Allah’a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya iletir.*”⁸⁰ âyeti de bu hakikati ifade etmektedir. Böylece adına “ef’âl-i kulûb” da diyebileceğimiz olumlu karakter özellikleri iman ile vücut bulan şahsiyetin temel unsurları olarak bireysel vahdetin esasını teşkil ettiği gibi, aynı zamanda bireyler arası vahdetin başka bir deyişle toplumsal birlikteliğin de temel unsurlarını oluşturur.

B. Sosyolojik Açıdan Vahdet

Bir ırk ve kültürün içinde doğan insanın doğuştan getirdiği ve onu diğer insanlardan farklı kılan pek çok karakter özelliği vardır. Bunun yanı sıra insanın kendi iç dünyasında şeytan, nefis ve dünya tutkusu gibi câzibe merkezlerinin ürettiği şehvet ve arzuların baskı ve çeşitliliği insana belirlediği yön ve hedefler bakımından tam bir kesret, parçalanma ve yabancılaşmanın ifadesidir.

Kur’an hem insanın kendi benliğinde meydana gelen sonsuz çeşitliliği ve bunun sebep olacağı parçalanmayı ve hem de dil, ırk, nesep ve kültür farklılığının doğurduğu ihtilafı yaratılış amacı doğrultusunda aşkın bir değer aracılığıyla vahdete dönüştürür. Bu değer ise imandır. İman sadece Allah ile insanın kalbî derinliği arasında gelişen ve gerçekleşen salt ruhî bir hadise olmayıp aynı zamanda yansımaları itibarıyla, Allah’a iman etmiş bireyleri birbirine bağlayan bir râbıta olarak yaşam kalıpları içinde belirginlik kazanan bir yapıya sahiptir. “*Mü’minler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.*”⁸¹ âyetinde de ifade edildiği üzere bu bağ, toplumsal vahdeti bir anne-babanın çocukları arasındaki kardeşlik bağı düzeyinde gerçekleştirir. Âyette “kardeş” kelimesinin karşılığı olan “ah” kelimesinin, Arapça’da “ihve” ve “ihvân” şeklinde iki çoğulu bulunmaktadır. “İhve” genelde nesep kardeşliği için, “ihvân” ise görüş ve din kardeşliği ya da yakın arkadaş ve dostlar için kullanılır.⁸² Bundan dolayı iman bağının oluşturduğu kardeşliğin nesep kardeşliği manasını içeren “ihve” kelimesiyle ifade edilmesi⁸³ imanin etnik ve kültürel farklılıklara rağmen bireyleri aynı anne-babadan dünyaya gelmiş öz kardeşler gibi kılacağını göstermesi bakımından önemlidir.⁸⁴ Bu bağ aynı ilâha, aynı peygamber ve kitaba inanarak aynı kibleye yönelmenin doğurduğu ruhî birlikteliğin somut bir neticesidir.

İmanın bireyleri birbirine bağlayan en önemli bağ olduğu konusunda Yüce Allah: “*Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İcinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zâlimlerin ta kendileridir.*”⁸⁵ âyetiyle iman olmaksızın gerçek anlamda ailevî bir vahdetin bile meydana gelmesinin müm-

80) Teğâbun, 64/11.

81) Hucurât 49/10.

82) İbn Manzûr, Cemâlüddîn, (Ö. 711). (1414). Lisânu’l-Arab, Dâru Sâdır, Beyrût, XIV/21.

83) Geniş açıklama için bkz. Gökçe, M. C. (1988). İslam kardeşliğinin temelleri. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 4. 22.

84) İman sebebiyle müminlerin arasında oluşan vahdet “uhuvvet” olarak ifade edildiği gibi “velayet” olarak da ifade edilir. Bkz. Mâide 5/55.

85) Tevbe 9/23.

kün olamayacağını ifade eder. Aynı şekilde: “Allah’a ve âhiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy soplaları olsalar bile, Allah’a ve Peygamber’ine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin. İşte Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları, içlerinden ırmaklar akan ve içlerinde ebedî kalacakları cennetlere sokacaktır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte onlar, Allah’ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, Allah’ın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”⁸⁶ ifadesinde fertler arasındaki sevgi ve dostluk bağının temelini iman olduğunu belirtmiştir.

İmanın farklı topluluklar arasında bile tesis ettiği vahdet o kadar kuvvetlidir ki; Allah Kur’an’da muhâcir-ensar kardeşliğinin temelini yine bu iman olduğunu ifade etmekte ve “Onlardan (muhâcirlerden) önce o yurda (Medine’ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”⁸⁷ buyurmaktadır.

İman paydasında buluşmaksızın oluşturulan bir toplum yapısı: “Allah’tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanaksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi.”⁸⁸ âyetinde, hiç bir metaneti olmayan, yok olamaya mahkûm bir “örümcek ağı”na benzetilmiştir. Çünkü “Sen onları birlik halinde sanırsın. Hâlbuki kalpleri darmadağındır.”⁸⁹ âyetinde de vurgulandığı üzere süflî değer ve hedefler etrafında toplanmak bir vahdet halini değil bir çıkar ve menfaat birlikteliğini ifade eder. Müşterek menfaatin ortadan kalkmasıyla, vahdet gibi görünen durum da yerini bozulma ve dağılmaya bırakır. İman aracılığıyla bir takım aşkın ilkelere üzerine inşa edilen vahdet bilinci ise çıkara dayalı ve değişken unsurlardan etkilenmeksizin varlığını evrensel düzeyde koruyabilir. Allah’a ve O’nun elçisine itaate odaklı olan bu vahdet hâli: “Allah’a ve Rasûl’üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”⁹⁰, “Mü’min erkekler ve mü’min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Allah’a ve Resûlüne itaat ederler...”⁹¹ âyetleriyle belirtilmektedir. Dolayısıyla gerçek vahdet Allah’a ve Rasûlüne iman ve teslimiyet sonucunda meydana gelen bir ittihat halidir. Bu birlik, Kur’an’da “bünyân-ı mersûs”⁹², sünnet-i seniyyede ise “tek bir vücut”⁹³ olarak vafedilir.

86) Mücâdele, 58/22, ayrc. bkz. Nisâ, 4/144.

87) Haşr, 59/9.

88) Ankebût, 29/41.

89) Haşr, 59/14.

90) Enfâl, 8/46.

91) Tevbe, 7/71, ayrc. Nisâ, 4/59.

92) Saff, 61/4.

93) Taberânî, el-Mu’cemu’l-Kebîr, XXI, 189, Ahmet, Müsnet, IV/270.

Sonsuz sayıda bireysel ve toplumsal farklılıkların bir tefrika sebebi olmaktan çıkartılıp insanların, gerçek kardeşlik ruhu içinde yaşamaları, varoluşsal anlamlarına ulvi bir boyut kazandırmalarıyla ancak mümkündür.

İmanın oluşturduğu vahdet ister kişisel isterse toplumsal anlamda olsun “ümme” olarak isimlendirilir.⁹⁴ “*Hem Rabbin dileseydi elbet bütün o insanları bir tek ümme yapardı, hâlbuki ihtilâf edip duracaklardır.*”⁹⁵ âyetinin mefhûm-i muhâlifinden de anlaşılacağı gibi *ümme*; tefrika ve çatışma batağından Allah’ın inâyetiyle hakka tâbi olarak kurtulmuş, vahdet ve ülfet üzere olan toplum demektir. Ortak inanç, ibadet ve ahlâk birlikteliğini ifade eden ümme kavramı sadece belirli bir çağda yaşayan insanlar arasındaki tarihsel bir birlikteliği ifade etmeyip çağlar üstü ve ötesi bir bağı simgelemektedir. Bundan dolayı Allah; Lut, İbrahim, İsmail ve İshak gibi peygamberlerin kıssalarını anlattıktan sonra:

إِنَّ هَذِهِ أُمَّةٌ وَاحِدَةٌ وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُون

“Şüphesiz bu (İslâm), tek ümme (din) olarak sizin ümmetiniz (dininiz)dir. Ben de Rabbinizim. Onun için sadece bana kulluk edin.”⁹⁶ buyurarak “hak” etrafında birleşmenin çağ ve coğrafya farkına rağmen insanları tek bir ümme yapacağını ifade etmiştir.⁹⁷ Hatta iman ile vahdeti tesis etmiş olan bir toplumun fertleri aralarındaki bağ öyle kuvvetli bir mahiyete sahiptir ki, “Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: “Ey Rabbiniz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbiniz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin.”⁹⁸ âyetiyle bir toplumun iman üzerine temellenen vahdetinin sadece dünyevî bir düzlemde değil, toplumun vefat etmiş bireyleriyle yaşayanları arasında hayır temennisi ve dua üzerine devam edeceği bildirilmiştir.

Bu vahdetin temel unsurları, imanın kalp dünyasında oluşturduğu sevgi, saygı, sadakat, samimiyet, müsamaha, diğergâmlık ve fedakârlık gibi kalbî hasletlerdir. Bundan dolayı Hz. Peygamber: “*Canım kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız.*” Hadisinde⁹⁹ ümmetinin bireylerinin birbirlerini sevmelerini imanlarının bir gereği olarak görmüştür. Onun, birbirine düşman bir toplumu kardeşlik bağı üzerine birleştirmesinin temel noktası entelektüel ve epistemolojik bir mahiyet arz etmekten çok, sevgi metodu üzerine temellenir. Bu bağlamda Yüce Allah: “*Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi.*

94) Şirkten korunarak iman nimetine mazhar olan Hz. İbrahim’in Kur’an’da ümme olarak isimlendirilmesi de bu bakımdan çok anlamlıdır. Mücahid, Hz. İbrahim’in bir müddet tek başına iman ettiği için ümme olarak isimlendirildiğini ifade etmiştir. bkz. İbn Atiyye, III/430.

95) Hûd, 11/18.

96) Enbiyâ, 21/92.

97) Mâverdî, III/469.

98) Haşr 59/10.

99) Müslim, İman 93-94. ayrc. Tirmizî, Et’ime 45, Kıyamet 56, İbni Mâce, Mukaddime 9, Edeb 11.

Sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile..."¹⁰⁰ âyetiyle Hz. Peygamber'in inşa ettiği toplum yapısının temel dinamiğine işaret etmiştir.¹⁰¹ Öyle ki; onun müjdeleyici, yumuşak huylu ve affedici oluşu, sert ve kaba olmayışı ve kötülüğe kötülük ile karşılık vermesi Tevrat ve İncil'de bahsedilen temel özelliklerindedir.¹⁰²

İmanın bir gereği olan ibadetlerin ifasının cemaat hâlinde gerçekleştirilmesinin her fırsatta teşvik edilmesi de bu vahdet hedefini gerçekleştirmeye yönelik olarak ortaya konulmuş çok önemli bir metottur. Bu bağlamda haccin mahşerî bir kalabalık içinde toplu olarak ifası, namazların mescitlerde kılınmasının uhrevî karşılık bakımından özendirilmesi ve özellikle namazda aynı kibleye yönelme düsturu vahdet bilincini canlı tutma konusunda etkin ve somut uygulamalardır. Bunun yanında Kur'an'ın her fırsatta müminlere, birbirlerinin haklarına tecavüz etmemelerini, bir anlaşmazlığın ortaya çıkması hâlinde tarafların arasını ıslâh etmelerini¹⁰³ ve hayır üzere yardımlaşmalarını¹⁰⁴ hatırlatması, toplumsal birliği zedeleyen cinâyet, hırsızlık, kavga, gıybet, dedikodu, alay etmek, iftira, zan, ayıp araştırma, kin, haset, hakaret, kötü lakaplarla çağırma gibi bireylerin can, mal, namus ve kişilik haklarının ihlaline karşı hem hukukî hem de uhrevî cezalar tayin etmesi ve bu haklara saygıyı imanın bir gereği olarak değerlendirmesi vahdeti tehdit eden unsurlara yönelik tedbirler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ortak inanç ve ibadet yapısının sonucu olan ahlâkî erdemler üzerine temellenen vahdet hâlindeki bu toplumsal yapı sadece müminler için değil, aynı zamanda vahdetin temel yasalarına saygı duyan diğer din mensupları için de bir takım imkânları ifade eder. Başka bir deyişle inanç, ibadet, can, mal, ırz, namus ve asayiş gibi temel insanî değerlere saygı gösteren bütün bireyler din ve uyrukları ne olursa olsun, iman ve ibadet temeli üzerine inşa edilen bu vahdet toplumunun huzur ve güvenliğinden istifade edebilirler. Bu bağlamda "*Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah, âdil davrananları sever. Allah, sizi ancak, sizinle din konusunda savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkararak ve çıkarılmamız için destek verenleri dost edinmekten men eder. Kim onları dost edinirse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.*"¹⁰⁵ âyetlerini bazı müfessirler, müminlerle diğer din mensupları arasında iyilik ve adalet ilkeleri üzerine tesis edilmiş bir bağın bulunabileceği şeklinde anlamışlardır.¹⁰⁶ Hatta İslam toplumu içinde bulunan diğer din mensupları hangi uyruktan olurlarsa olsunlar, adına "zimmet akdi" denilen hukukî bir an-

100) Âl-i İmrân 3/159.

101) İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, (Ö. 1398). (1984). Tahrîru'l-ma'ne's-sedîd ve tenvîru'l-akli'l-cedîd min tefsîri'l-Kitâbi'l-Mecîd, Tûnus: ed-Dâru't-Tûnûsiyye, IV/145.

102) İbn Sa'd, Muhammed, (Ö. 845). (1989). es-Sîretü'n-Nebeviyye, Mısır: I/360.

103) Bakara, 2/182, 224, 228, Nisâ, 4/35, 114, 128, Enfâl, 8/1, Hûd, 11/88, Hucurât ,49/9-10

104) Mâide, 5/2.

105) Mümtahine, 60/8-9.

106) Râzî, XXIX, 521, Çelik, Y. (2005). Hz. Peygamber döneminde müslüman-ehl-i kitap arasında kurulan sosyal ilişkiler. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (23),137.

laşma ile İslâm ülkesi halkına dâhil olarak bu vahdetin türünü olan huzur ve emniyet ortamından yararlanabilirler. Öyle ki, hak ve vazifeler konusunda birkaç istisna dışında onların Müslümanlardan farkları yoktur. Hatta “*Bizim lehimize olan şeyler onların da lehine, aleyhimize olanlar onların da aleyhinedir.*” sözü İslam hukukçuları arasında temel bir kâide olarak meşhur olmuştur. Bu itibarla onlar vahdetin tesis edildiği bir toplumda can, mal, namus, inanç ve ibadet hakları bakımından Müslümanlar gibidirler. Namaz vakitleri hariç gece ve gündüz istedikleri vakitte çanlarını çalabilir ve bayram vakitleri haçlarını çıkartıp kutlama yapabilirler.¹⁰⁷ Hz. Peygamber, Medine’de ikamet eden bütün zümreleri kapsayan ve şehirde sosyal düzeni, birlik ve beraberliği sağlamak ve düşmanlara karşı ortak bir cephe oluşturmak gibi gayeleri esas alan bir antlaşma yaptı. Bu antlaşma, tarihte “Medine Vesikası”, adıyla bilinmektedir. 47 maddeden oluşan bu antlaşma genel olarak şu hususlara yer vermiştir: Taraflar birbirlerine saldırmayacaklar, din ve ibadet özgürlüklerine karşılıklı olarak saygı gösterilecek, Medine’ye yönelik saldırılara karşı ortak cephe oluşturulacak, bir Yahudi’ye verilecek zarar karşısında Yahudiler ve Müslümanlar o zararın giderilmesi konusunda birbirlerine yardımcı olacaklardı. Zarara uğrayan bir Müslüman için de aynı durum geçerli olacaktı.¹⁰⁸

Sonuç

Görüldüğü üzere vahdet, vahdaniyet ve tevhid Kur’an’ın temel konularının farklı yönlerden kendisine odaklandığı anahtar kavramlardır. Uyum ve ahengi bakımından Yüce Yaratıcının vahdaniyetinin simgesi olan âlem, Kur’an’a göre ubudiyet halinde bir âbid olup, tesbih, secde ve teslimiyet hali ile Yaratıcısının varlık, birlik ve eşsizliğinin en büyük nişanesidir. Vahiy ise bu vahdetin inşa vasıtasıdır.

İnsanın bu hakikatin farkında olması yeryüzünü ıslah ve imar etmek suretiyle varoluşsal anlamını gerçekleştirmesi konusunda hayati bir öneme sahiptir. Aksi takdirde insanın, hizmetine verilen kâinat ile arasındaki gâf birlikteliği parçalaması ve kulluk vazifesinin ruh ve gereklerine aykırı tasarruflarda bulunarak fesat çıkarması, Yüce Allah tarafından kurulmuş olan vahdet ilkesini zedelemesi anlamına gelecektir. İnsanın bu duruma düşmesi için Yüce Allah, vahyi aracılığıyla ona yol göstermiş ve ondan vahye iman ederek gereği gibi amel etmesini istemiştir. Bu konumuyla vahiy, âlemdaki birliğin temeli olduğu gibi gerek ferî gerekse toplumsal düzlemde beşerî hayat için de vahdetin temelini teşkil eder. İnsanın vahiyle ilişkisi aynı zamanda Allah ile kuracağı derunî rabitanın da esasıdır. Bu bakımdan insanın, gayb âleminden gelen vahye ve onu gönderen Allah’a iman etmesi bu vahdetin tesisinde temeli oluşturmaktadır. İman kişiliğin birleştirici gücüdür. İnsanın maddi ve manevi varlığını bir denge ve insicam içinde bütünleştirir.

107) İslam devleti, dinin temel kurallarını esas alması sebebiyle zekât ve cihat gibi sadece Müslümanların iştirak edebilecekleri belirli hususlardan bu kitleyi mükellef tutmaz. Zeydân, A. (1994). İslam hukukuna göre zimmiler. (Çev. Hasan Güleç), Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (8) 431-433, 437.

108) Çelik, 142.

İmanla birlikte insanın şahsiyetinde oluşan erdemler onun yaratılış amacını gerçekleştirmesinin ve hemcinsleriyle birlikte huzur ve uyum içinde yaşamasının temelidir. Bu aşamada Yüce Allah'ın emrettiği ibadetler imanın insan şahsiyetinde inşa ettiği faziletlerin bireysel ve toplumsal düzlemde kökleşmesinin ve olumlu davranış şekilleri ile somutlaşarak yaşam sahasında vücut bulmasının en etkin amilidir. Başka bir deyişle hangi etnik ve kültürel yapıya ait olurlarsa olsunlar bireylerin, ortak inanç ve ibadet hayatı ile mazhar oldukları müşterek ahlâkî faziletler toplumun vahdetinin esasını teşkil eder. Bu vahdet Kur'an'da ümmet olarak isimlendirilir ve sapasağlam bir binaya benzetilir. İman bu binanın temeli, ibadet direkleri, ahlâk ise çatısı ve duvarları mesabesindedir.

KAYNAKÇA

- Âlusî, Şihâbuddîn, (Ö. 1290). (1415). *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Âzîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Tah: Ali Abdalbârî Atıyye, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Beğâvî, Ebû Muhammed, (Ö. 510). (1420). *Meâlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*, Tah: Abdurrezzâk Mehdî, Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyy.
- Coşkun, İ. (2000). İslam düşüncesi açısından inanç-sanat ilişkisi üzerine bir deneme. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 1-38.
- Çelik, Y. (2005). Hz. Peygamber döneminde müslüman-ehl-i kitap arasında kurulan sosyal ilişkiler. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23, 129-144.
- Gökçe, M. C. (1988). İslam kardeşliğinin temelleri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4, 22-28.
- İbn Abbâs, Abdullah, (Ö. 68). (t.y.). *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri Abdillâh ibn Abbâs*, Derleyen: Mecduddîn Fîrûzâbâdî (ö. 817). Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, (Ö. 1398). (1984). *Tahrîru'l-ma'ne's-sedîd ve tenvîru'l-akli'l-cedîd min tefsîri'l-Kitâbi'l-Mecîd*, Tûnus: ed-Dâru't-Tûnûsiyye.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak ibn Gâlib, (Ö. 542). (1413/1993). *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Nşr: Abdusselam Abduşşâfi Muhammed), Beyrut:
- İbn Manzûr, Cemâluddîn, (Ö. 711). (1414). *Lisânu'l-Arab*, Beyrût: Dâru Sâdır.
- İbn Münzir, Ebû Bekir, (Ö. 319). (1423/2002). *Kitâbu tefsîri'l-Kur'ân*, Tah: Sa'd b. Muhammed es-Sa'd, Medîne: Dâru'l-Mâsir.
- İbn Müsenna, Ma'mer, (Ö. 209). (1381). *Mecâzu'l-Kur'ân*, Tah: Muhammed Fuâd Sezgin, Kâhire: Mektebetü'l-Hânece.
- İbn Sa'd, Muhammed, (Ö. 845). (1989). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Mısır.
- Kavravânî, Ebu Muhammed, (Ö. 437). (1429/2008). *el-Hidâye ilâ Bulûğu'n-Nihâye*, Tah: Mecmûatu Resâili Câmiiyye bi Külliyyeti'd-Dirâseti'l-Ülyâ ve'l-Bahsi'l-İlmî Camiatu's-Şârika, y.y.

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, (Ö. 671). (1384/1964). *el-Câmî'li ahkâmî'l-Kur'ân*, Tah: Ahmed el-Berdûnî-İbrâhîm Atfîş, Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye.
- Kuşeyrî, Abdulkerim b. Havâzin, (Ö. 465). (t.y.). *Letâifu'l-İşârât*, (III. Baskı), Tah: İbrâhîm el-Beysûnî, Mısır: el-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Âmme li'l-Küttâb.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen, (Ö. 450). (t.y.). *en-Nüket ve'l-uyûn*, Tah: Seyyid İbn Abdulkasûd İbn Abdirrahîm, Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Râzî, Fahrüddîn, (Ö. 606). (1420). *Mefâtîhu'l-ğayb*, Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyy.
- Râzî, İbn Ebî Hâtim, (Ö. 327). (1419). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Tah: Es'ad Muhammed Tayyib, Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, Suûd.
- Seyyid Kutub, (Ö. 1385). (1412). *Fî zilâli'l-Kur'ân*, Beyrût-Kâhire: Dâru's-Şurûk.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, (Ö. 310). (1420/2000). *Câmiu'l Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Tah: Ahmed Muhammed Şâkir, y.y. Müessesetü'r-Risâle.
- Yeşilyurt, T. (2001). Seküler dünyada iman toplulukları. (Modern İnsan İçin İmanın Anlamı). *İslâmiyât*. 4(3), 119-132.
- Yıldırım, A. (2005). İslâmî iman objelerinin bölünmezliği. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 15-48.
- Zeydân, A. (1994). İslam hukukuna göre zimmîler. (Çev. Hasan Güleç), *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 431-440.